

1. „Змия“

Както вече беше посочено, оперативната разработка на Държавна сигурност срещу митрополит Андрей може да се окаже по-скоро като разочарование, поне от гледна точка на нейната стойност като исторически извор за неговия живот и дейност. Преди всичко защото данните в нея са ограничени и непроверени и в този смисъл представляват много повече сбор от недостоверни твърдения, отколкото реален исторически източник. В този смисъл разработката срещу митрополит Андрей е показателна преди всичко за некомпетентността на българските разузнавачи, които така и не успяват да се ориентират в църковните проблеми и споровете сред емиграцията. По тази причина те предпочитат за свои ориентири да използват опозицията комунизъм – антикомунизъм и върху нейната основа да градят своите действия, отколкото да се опитват да вникнат по-дълбоко в проблемите на Църквата. Тази опозиция е изключително неподходяща и ограничена, за да бъде разбран митрополит Андрей, който трудно може да бъде вместен в тези рамки. Затова и разработката срещу митрополита, която носи провокативното име „Змия“, по същество да не съдържа почти никаква полезна информация за неговата дейност и личност. Отчасти това може да обясни защо препоръките на Държавна сигурност към държавното ръководство – а оттам и към Светия синод, за линията, която да бъде следвана към американската епархия, се отличават със силна непоследователност и трудно да могат да бъдат окачествени като полезни, дори и от гледна точка на тесните и атеистични интереси на комунистическото ръководство. В същото време обаче не трябва да се подценява способността на тези служби да оказват влияние върху църковния живот посредством влиянието им в емигрантските среди, което особено през 60-те години ги превръща във важен фактор в църковния живот в Америка и една от основните причини за изолирането на митрополит Андрей.

Папката към тази разработка започва с няколко вече цитирани данни за живота на митрополит Андрей преди неговото заминаване за Америка, придружени с изрезки от вестници от този период, свързани основно с напускането му на страната през 1938 г. Следващият акцент е неговото завръщане в САЩ, като първата справка само споменава, че той заминава

на борда на „американски параход“ без твърдението, че това е бил воен кораб. Мимоходом е спомената кризата от 1947 г., довела до непризнаването на Андрей за митрополит на регистрираната по американските закони българска епархия. Същинският интерес на службите и опитите за систематизиране на материалите по този случай датират едва от 19 март 1952 г., когато се прави предложение съществуващите откъслечни справки да бъдат изпратени на Първо управление, защото митрополитът е засечен, парадоксално, „по линия на английското разузнаване“. Предложението е одобрено от заместник-министър Кумбилиев и делото остава в Разузнаването до 11 септември 1954 г., когато 08 отдел на тогавашното Трето секретно-политическо управление (наричано по традиция и за борба с контрареволуцията) си го иска обратно, тъй като Разузнаването го е получило в противоречие на правилата. Началникът на Разузнаването Господин Гочев подписва писмото, с което връща делото на този отдел.¹

Данните показват, че поне до 1956 г. службите за сигурност не знаят нищо с положителност за дейността на митрополит Андрей, като този дефицит на информация е компенсиран от нескончаемите слухове, донасяни от разнообразната агентура на отдела вътре в страната.

Постановлението за завеждането на активна разработка срещу митрополит Андрей датира едва от 16 февруари 1956 г., а биографичната справка, придружаваща предложението, е доказателство за пълното неведение на службите за това какво се случва с българския църковен живот в Америка. Справката предава основните моменти от живота на митрополит Андрей до този момент, без обаче да има каквито и да било знаци, че разполагат дори с бегла идея за църковните борби преди 1944 г.

По-скоро предпочитат да се концентрират върху данните за антикомунистическа дейност, които обаче също остават в рамките на недоказаните предположения. Така например в справката се споменава, че по данни на секретен сътрудник „Кавалов“ от 26 ноември 1949 г. Андрей е бил в Италия „почти едновременно“ с посещението на Гемето, чиято цел е организирането на българската емиграция, без да се посочва причината за посещението на митрополит Андрей. Други данни насочват към контакти

¹ АКРДОПБГДСРСБНА-М, ИФ 5, оп. 4, а. е. 1123, л. 35

на духовника с царското семейство, като е цитирано негово писмо до свещеник Антон Попов от Горна Оряховица, в което е изпратил „снимка със Симеончо“. Според други прихванати писма е молил сестра си Гергина Николчева да проучи и да му даде данни за Спас Райкин и да направи постъпки за уреждане на каноничния статут на неговата епархия. Цитирани са свидетелските показания на архимандрит Дамаскин, според които най-близък до Андрей е Доростоло-червенският митрополит Михаил.

Въз основа на тези ограничени данни е издадено постановлението за завеждането на активна агентурна разработка под кодово име „Змия“. Разработката предвижда да бъде поставена задача на агентурата на Първо управление във Франция, Италия и Швейцария да проучи неговите контакти; да бъдат проучени най-близките негови връзки и по-конкретно Цанка Христова Андрейчева, Анка Др. Цонева, Владимир Хр. Рашев; Райна Т. Иванова; Васил Начев Венков; да бъде насочена специална агентура, която да проучи Спас Райкин. За набиране на допълнителни данни се разчита основно на агентите „Дамянов“ и „Пламен“, които да се опитат да установят приятелски връзки със Спас Райкин, както и на агент „Професора“.

Райкин привлича вниманието на офицерите от Държавна сигурност поради бягството си от България и близките си отношения с митрополит Андрей. Роден през 1922 г., през 1945 г. той завършва Пловдивската духовна семинария, а през 1949 г. и Богословския факултет, след което е приет на редовна военна служба, откъдето през юни 1951 г. успява да избяга в Гърция. Както Райкин посочва в своите мемоари, той е „спонсориран от митрополит Андрей да дойде в Америка с обещание да приеме духовен сан – първо като монах, а после като свещеник”, но не успява да постигне съгласие с владиката за възможностите да бъдат примирени „двете крайни течения – признаване на Св. Синод и осъждане на комунистическото правителство”². В следващите години отношенията между двамата са сложни, но с взаимно уважение, а след смъртта на митрополит Андрей Спас Райкин е един от емигрантите, които се борят за опазване на неговата памет.

² Райкин С. Политическо пътешествие срещу ветровете на XX век. т. 10, част 1, Пенсофт, София, 2007, с. 334

Постановлението за откриване на делото е одобрено на 14 февруари 1956 г. от началника на 08 отдел в Трето управление Иван Димитров. В този момент Иван Димитров е водещ офицер на един от най-важните агенти на отдела (по данни от неговото лично кадрово дело) – агент „Пирин“, или Неврокопски митрополит Пимен, оценен като един от тримата „най-ценни агенти“ на отдела³. По-късно – през 1967 г., Иван Димитров ще стане заместник и след това първи заместник-началник на новосъздаденото Шесто управление. В постановлението за откриване на разработката прави впечатление, че то е заведено от вътрешните отдели на Държавна сигурност и се основава почти изцяло на прихванатата кореспонденция на митрополит Андрей. Агентурните данни за него са съвсем ограничени и не отразяват дори малка част от добре известните в църковните среди факти за перипетиите, през които е преминал. Действително, постановлението предвижда събиране на информация от задграничната агентура на Първо управление, но изрично е посочено, че това е агентура само в европейските държави, но не и в Америка, тъй като поради липсата на дипломатически отношения българското разузнаване практически няма никакви позиции там.

Откриването на разработката срещу митрополит Андрей съвпада с активизирането на работата на Трето управление срещу „вражеската емиграция“. Както посочва Елена Стателова, от началото на 1954 г. започва усилено събиране на сведения за Българския национален фронт, включително и като се завеждат разработки срещу водещите представители на фронта. Така на Иван Дочев е заведена разработка „Дочо“, на Д. Вълчев – „Хиена“, на Г. Паприков – „Националист“, на Калин Койчев – „Чакал“ и др.⁴ Както се вижда, разработката срещу митрополита дори чисто лексикално се вписва в тази поредица, което е доказателство, че интересът към него е основно заради контактите му с тези емигранти, а не толкова заради дейността му като духовник. В същото време прави впечатление, че завеждането на тази разработка изостава с около две години от разработките срещу голяма част от лидерите на емиграцията, което пък е признак, че влиянието на митрополит Андрей, поне в този период, е подценявано от специалните служби.

³ АКРДОПБГДСРСБНА-М, ЛКД Иван Димитров, арх. № 51187, раздел II, л. 30-35

⁴ Стателова, Е., Танкова, В. Прокудените. с. 71. От своя страна те се позовават на АКРДОПБГДСРСБНА-М, ИФ. 13, оп. 1, а. е. 1332, л. 3; а. е. 948, л. 10 – 22; а. е. 1588, л. 13 – 23.

В началото на разработката „Змия“ са споменати имената на оперативните работници, които са я водили в различни периоди – Иван Стоицев, Спас Стойчев, Христо Маринчев, Никола Дамянов, Светослав Тодоров, Васил Вутов. Към нея има приложен и списък на агентурата, работила по обекта, заедно с годините на тяхната активност: „Бранимир“ (1956), „Николай“ (1956), „Патриот“ (1958, 1964), „Наблюдател“ (1959, 1964), „Стефанов“ (1959), „Пейчев“ (1959), „Павлин“ (1960), „Пирин“ (1963, 1964) и „Алексей“ (1964). Списъкът далеч на изглежда внушителен в сравнение с други агентурни разработки на водещи български духовници от този период, а с някои изключения (като „Пирин“, „Патриот“, „Павлин“ и „Наблюдател“) останалите псевдоними се срещат сравнително рядко в разработките срещу висшето духовенство, което е сигурен белег, че това са по-скоро хора, които са имали случаен контакт с митрополит Андрей.⁵

Биографичните данни, приведени като основание за завеждане на разработката, продължават да бъдат механично преповтаряни и в следващите обобщаващи справки. Все пак в по-късните справки правят впечатление някои детайли, като например упоритото настояване в документите да бъде титулуван като „епископ“, а корабът, с който се завръща в САЩ от „американски параход“ изведнъж се превръща във „военен кораб на САЩ“, без да е ясен източникът на тази информация. Иначе рутината на разработката предполага постепенното трупане на нови сведения, събрани по агентурен или технически път, които в следващите години вече водят до увеличаване на информацията за него и живота в американската епархия. Така към средата на 60-те години може да се каже, че в разработката „Змия“ започват да се появяват и важни данни, които хвърлят светлина върху живота в българската епархия в Америка. По това време обаче митрополит Андрей вече е признат от Светия синод, а България отново има свое дипломатическо представителство във Вашингтон (от 1959) и в Ню Йорк (към ООН, където България е приета за член през 1955 г.). Както може да се очаква, това означава и много по-активна намеса в живота на епархията от страна на различни държавни структури, още повече че към Нюйоркската епархия е насочен и най-

⁵ АКРДОПБГДСРСБНА-М, III раз. 32322, Ф. 3, оп. 2, а. е. 432, т. 1 (делото е открито на 16 февруари 1956 г. и е закрито на 27 ноември 1964 г.)

перспективният агент на разузнавателното управление на Държавна сигурност. В този смисъл данните, отразени в разработката „Змия”, се превръщат във важен източник, който следва да се има предвид при обяснението на събитията в живота на митрополит Андрей след 1961 г.